

Egyéb források?

A könyvtáraknak sokkal aktívabban kellene keresniük a külső finanszírozási lehetőségeket: a rendszerforgalmazók támogatását, a más használói csoportokkal közös fenntartást, az alapítványi támogatásokat, ajándékokat stb. Ma már könnyebb a potenciális pénzforrásokat az elektronikus szolgáltatások jelentőségéről és hasznáról meggyőzni, mint néhány éve. Sőt, a kevésbé használt nyomtatott termékek árát is át lehet csoportosítani az új területre.

Legyen bár elégséges a költségvetés, és biztonságosak a tartalékok, a rendszer koordinátorának lehetőséget kell adni arra, hogy hosszú távon gondolkodva a javaslatokra igent vagy nemet

mondjon. Célszerű a használókat felvilágosítani, hogy a kért szolgáltatás helyett mi áll a rendelkezésükre.

Nem szabad elveszíteni az ellenőrzést a költségvetés fölött, nem lehet meggondolatlanul egyre több és több rendszert, adatbázist stb. bevezetni. Alapos mérlegelés tárgyává kell tenni minden új számítógépes szolgáltatás bevezetését a könyvtár és az általa nyújtott ellátás szigorú szempontjai szerint.

/BENTLEY, S.–LaGUARDIA, Ch.: Bell, book, and budget: quenching the costs of computerized library resources. = Microcomputers for Information Management, 11. köt. 1. sz. 1994. p. 13–22./

(Orbán Éva)

OPAC: „homályos” vagy nyitott, nyilvános, elérhető és kooperatív? Előrelépések a természetes nyelvű információfeldolgozásban

Az online könyvtári katalógusok közismert OPAC (Open Public Access Catalogue) elnevezése talán nem a legszerencsésebb. A rövidítés homonimájának, a francia „opaque” szónak a jelentése ugyanis: átlátszatlan, tudatlan, nehézfejú. Ez az átvitt értelmű homályosság ma már egyre inkább érzékelhető gyengéje az online rendszereknek. A hagyományos kártyás katalógusokban a felhasználó végigpásztázhatta az anyagot a maga fizikai valóságában – ez csak türelem kérdése –, míg az online adatbázisban egyfajta „rejtett univerzummal” állunk szemben, amelynek mindig csak azt a szeletét láthatjuk, amely a feltett kérdésekre válaszként adatik.

A legnagyobb probléma akkor jelentkezik, ha a kérdésre adott válasz nem kielégítő a kérdező számára. Ilyenkor az esetek többségében újra kell kezdeni a keresést. A rendszerek tipikus válasza: „Nincs találat. Kérem fogalmazza meg a kérdést másként.” Ám ehhez a máskénthez a kereső semmiféle segítséget nem kap. Az OPAC katalógusokban való keresgélést a horgászáshoz lehet leginkább hasonlítani – vagy van kapás, vagy nincs. Segítséget az jelentene, ha a keresőkifejezés nyelvi sajátosságait alapul véve, a morfológiai, szintaktikai és esetleg szemantikai információkat felhasználva a rendszer felkínálná a továbblépés útjait.

Az online katalógusokban a tematikus keresés általában úgy történik, hogy a keresőprofil a rendszer összehasonlítja saját indexével, és pontos megfelelés esetén találatot jelez. A felhasználónak

tehát meg kell találnia azt az indexelésben alkalmazott tárgyszót, amely lefedi a kérdést. A kötött tárgyszójegyzékek prekoordinált tematikus indexelést tesznek lehetővé. A dokumentum tartalmát egy mondattal írjuk le, amelynek elemei a jegyzékből származnak, sorrendjük pedig egyfajta előre meghatározott szintaxist követ. A szintaxis általában kiköti, mely tárgyszavak lehetnek besorolási tételek, illetve az egyes elemeknek (földrajzi név, jelző, idő stb.) milyen sorrendben kell követniük egymást. Ez a fajta prekoordinált indexelés nagyfokú differenciálást, finomítást enged meg, csökkentve ezáltal a keresés zajosságát. Ugyanakkor azonban jelentős mértékben növekszik a index terjedelme és a keresés komplexitása.

Az eredménytelen keresőprofilok vizsgálata hasznos segítséget jelenthet az online katalógusok indexelési eljárásainak továbbfejlesztésénél. A francia GSI-Erli kutatóintézet által végzett ilyen tárgyú vizsgálatok az alábbi következtetésekre jutottak:

- A tematikus keresések a leggyakoribbak, és ugyanakkor ezek járnak a legrosszabb eredményekkel.
- A felhasználóknak segítségre van szükségük ahhoz, hogy a tárgyszójegyzék alapján a témát megtalálják, de ez a segítség a prekoordinált indexekben nehezen valósítható meg.
- A tárgyszavak alfabetikus listája nem kielégítő segítség.
- Az automatikus csonkolás nem megfelelő mechanizmus a keresés megkönnyítésére.

A nehézségek felszámolásának egyetlen célra vezető útja az indexelő nyelv nyelvészeti és szemantikai elemzése lehet. Olyan rendszerre van szükség, amely magában foglalja a számítógép által közvetlenül felhasználható nyelvészeti és szemantikai ismereteket. Fel kell ismernie az egyszerű és összetett szavakat, a köztük levő szintaktikai kapcsolatokat, meg kell tudnia határozni a talált fogalmak relatív súlyát, és a keresőprofilnak megfelelő bővítési és finomítási javaslatokat kell adnia.

Megfelelő nyelvészeti háttérrel az indexek karbantartása is sokkal egyszerűbbé válna. Nem lenne többé szükség állandó utalórendszerre például a főnévi és melléknévi alakok között, hiszen az ilyen kapcsolatokat a nyelvészeti elemzés automatikusan felismeri.

A GSI-Erli több automatikus nyelvi elemzésre építő rendszert is kifejlesztett már a francia Telecom cég és a francia elektronikus telefonkönyv számára. Ezekben a rendszerekben a tárgyszavak nyelvészeti elemzésükkel együtt vannak tárolva az indexben. A háttérismeretek összetevői:

- grammatikai kategóriák,
 - összetett szavak felismerése,
 - lexikai és szemantikai kapcsolatok meghatározása,
 - a szavak mondatbeli funkcióját és a transzformációs lehetőségeket leíró nyelvtani szabályok.
- A profilok elemzésének lépései:

a) Szófelismerés

- ragozási szabályok,
- helyesírás-ellenőrzés,
- a homonimák elkülönítése.

b) Szintaktikai elemzés

A rendszer felismeri a mondat központi elemét, és meghatározza az egyéb mondatrészek alapfunkcióját.

c) Szemantikai elemzés

Ebben a lépésben előre rögzített indexek azonosításáról van szó, közvetlenül, illetve transzformációk útján.

Az utalórendszer részei: egy *nómenklátúra* (szakmai szójegyzék), amellyel az egyes szakmai tevékenységek leírhatók, egy *másodlagos kritériumokat* tartalmazó lista (filterelemek), amellyel a tevékenységek finomíthatók, valamint egy *nyelvészeti és terminológiai tudásbázis*, amely a tárgyszavak indexelésére szolgál.

Az alkalmazási struktúra a következő elemekből épül fel:

- Dokumentációs Központ, amelyben egy adott földrajzi terület adatbázisa található;
- Információs Központ, ahová a kérdések befutnak, és ahonnan továbbítják ezeket a Nyelvi Feldolgozó Központhoz. Minden Információs Központ közvetlenül kapcsolódik egy Dokumen-

tációs Központhoz, a Dokumentációs Központok pedig kapcsolatban lehetnek több Információs Központtal is;

- Nyelvi Feldolgozó Központ, amely a felhasználók által megfogalmazott kérdéseket lefordítja a rendszer számára.

Az Információs Központ összegyűjti egy adott földrajzi területről a kérdéseket, továbbítja a Nyelvi Feldolgozó Központhoz, ahol meghatározzák a keresőprofil. Ez visszakerül az Információs Központba, amely aztán a profil alapján lekéri az adatbázisból a megfelelő találatokat.

A hagyományos online lekérdezési rendszerekkel szemben ennek a szisztémának a következő előnyei vannak:

- az üres találatok és a zaj kiküszöbölése,
- az összetett szavak felismerése,
- a kérdés pontos értelmezése,
- a szavak kontextusbeli jelentésének felismerése,
- a bonyolult kérdések értelmezése,
- a homonimák feldolgozása,
- a felhasználó igényének megfelelő értelmezés,
- kombinált feldolgozás: speciális szolgáltatások és összetett szavak.

A felsorolt példák igazolják az automatikus nyelvi elemzésen alapuló megközelítés értékeit. Ezek a módszerek integrálhatók a holnap online katalógusaiba. A lexikai információk és a szükséges szemantikai reprezentáció (szavak közötti kapcsolatok, hierarchikus viszonyok, jelentésbeli rokonság, földrajzi nevek, dátumok stb.) részben a meglévő tárgyszójegyzékekből, valamint általános nyelvi szótárakból nyerhetők. Az egyes osztályozási rendszerekben feltüntetett információ is lehet a tudásbázis alapja.

Minden említett nehézség ellenére az online katalógusok jelentős technikai fejlődést jelentenek a kártyás katalógusokhoz képest. Ezek a katalógusok most jó terepei lehetnek az információelérés további modernizálását szolgáló kísérleteknek.

Napjaink sajátos kihívása a többnyelvű információelérés lehetőségének a megvalósítása. A következőkre érdemes itt felhívni a figyelmet:

- Az aktív és passzív nyelvtudás közti különbség: könnyebb egy szöveget megérteni idegen nyelven, mint kifejezni magunkat azon a nyelven.
- Az európai nyitás növelni fogja azoknak a felhasználóknak a számát, akik idegen nyelven óhajtanak adatbázisokat lekérdezni.
- A passzív nyelvtudású használók dominanciája. A többnyelvű online katalógusok lehetővé tehetnék, hogy a használók egyik nyelvről a másikra kapcsolhassanak át.

Persze mindezek a tendenciák sem szavatolhatják, hogy a jövő online katalógusai elérhetőbbek és átlátszóbbak lesznek, függetlenül a kérdező

előzetes ismereteitől és gyakorlatától. De legalább remélni lehet, hogy kevésbé lesznek „homályosak”, és sokkal inkább nyitottak (Open), nyilvánosak (Public), elérhetőek (Accessible) és kooperatívok (Co-operative).

/LE LOARER, P.: *OPAC: opaque or Open, Public, Accessible and Co-operative? Some developments in natural language processing.* = Program, 27. köt. 3. sz. 1993. p. 251–268./

(Varga Katalin)

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár mélyraktárának építése

Előzmények

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár (*Österreichische Nationalbibliothek*, a továbbiakban *ÖNB*) – amelynek elődintézménye az 1368-ban alapított Hofbibliothek – mint minden hasonló nagy könyvtár, évtizedek óta helyhiánnyal küzdött. A bécsi Hofburgban az 1738-ban a két *Fischer von Erlach* által épített barokk díszterem (Prunksaal) köré csoportosított helyiségek további kiterjesztése a Neue Hofburg felé a II. világháború után kihasznált minden pince- és tetőtér-lehetőséget. Az 1980-as években már elviselhetetlenné vált nemcsak a helyhiány, hanem az olvasók kiszolgálásának lassúsága (messze voltak a raktárak), kényelmetlensége is.

A mélyraktár-építéssel megbízott Melicher, Schwalm-Theiss und Gressenbauer építészeti tervezőiroda, illetve előde 1935 óta foglalkozott az ÖNB bővítésének projektjeivel (pl. a IX. kerületben egy 26 emeletes toronyépület tervével). 1957-ben már előkészítették az első terveket egy mélyraktárról, de pénz hiányában csak a Neue Hofburg bal szárnyának átépítésére (olvasóterem, katalógusterem stb.) futotta 1962–1966 között. A mélyraktárra vonatkozó első tanulmány 1962-ben született meg. 1974-ben kijelölték az építkezés helyét is, a Burggarten. Ugyanis a megvalósítást nemcsak a pénzihiány késleltette, hanem a hely megválasztásának a problémája is. Ragaszkodtak a Hofburghoz közeli telekhez, ugyanakkor a meglévő terekkel való összekapcsolhatósághoz is. El akarták kerülni, hogy a mélyraktár elszigetelt építmény legyen. A belvárosban egy modern magasépület nem illett volna a városképbe, a város szélén álló raktár könyvtárszervezési és forgalmi szempontból egyaránt előnytelen lett volna.

A megnyitóra 30 évet kellett várni.

A fent említett irodát 1984-ben bízták meg a tervezéssel, 1988. március 1-jén megindult az építkezés, egy év múlva volt a bokrétaünnep, 1990 őszén befejeződtek az építési munkák, és megkezdődött a belső kialakítás, berendezés.

Az ünnepélyes megnyitót 1992. június 25-én tartották. Az összköltség – kb. 300 millió schilling – finanszírozásában több minisztérium és bank vett részt.

Tervezés

A Burggarten kijelölése optimális megoldásnak bizonyult, mert

- a terület az Osztrák Köztársaság tulajdona;
- a kapcsolat biztosítható a könyvtár következő részeihez: főbejárat (nagy hall), katalógusok, olvasóterem a Neue Hofburgban, ezenkívül a raktárak könnyen elérhetőek, beleértve a Josefsplatzon levő épületben levőket is;
- a mélyraktárban kialakítható egy biztonsági tér a legértékesebb állomány esetleges menekítésére (amire remélhetőleg sohasem lesz szükség);
- lefelé négy szint helyezhető el, s ezek közül a legfelső szint – mivel természetes világítást kap a Burggarten felől – olvasói térnek rendezhető be;
- a Burggarten történelmi parkterülete visszaállítható;
- központi fekvése miatt előnyös mind a könyvtár munkatársai, mind olvasói számára;
- kevesebb a fenntartási és karbantartási költség, mint egy magasépítmény esetében (pl. nincs homlokzat);
- a könyvbunker még védelmi célokat is szolgálhat egyéb kulturális értékek számára.

Alaprajz, méretek

A beépített rész a Neue Hofburg kerti frontja előtt terül el 194 m hosszúságban, szélessége 12 és 36 m között változik. Egyik oldalon a Hofburg falai, a homlokzatoknál részben a régi növényház alapjainak maradványai és a lerombolt erődítményfalak, a Burggarten felől a támfalak határolják. Az egyes szintek alapterületeit a szélességi méretek határozták meg. Négy lépcsőház és liftek kötik össze az egyes szinteket. A menekülő út a 2. szinten a középső lépcsőházon át vezet ki a Burggartenbe. Az épület szerkezeti rasztere 8,4 × 6,4 m. Az 1. szint 2,7 m, a többi 2,55 m magas. Az egész épület 14,2 m mélyen fekszik, a talajvízszint 2 méterrel lejjebb van.

Az épületkomplexum a Heldenplatzon levő főbejáraton át közelíthető meg. A katalógusteremből